

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱԼՏԵՐ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Երեւանի Պետական Համալսարանի
Հայ բանասիրության ֆակուլտետի
առկայ բակալավրիատի 4-րդ կուրսի
ուսանող

ԼԵԶՈՒԻ ԱՐՏԱՅԱՅՏՉԱՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ՊՈԵՄՈՒՄ

Գաղտնիք չէ, որ հայ գրականության զարգացման մէջ վիթխարի է Գրիգոր Նարեկացու դերը: Վերջինիս մեծութիւնն ու կարեւորութիւնը վերստին հաստատեցին բոլորովին վերջերս, երբ Վատիկանի Սուրբ Պետրոսի տաճարում Հայոց ցեղասպանության 100-ամեայ տարելիցին նուիրուած սուրբ պատարագին Հռոմի Ֆրանցիսկոս Պապը Նարեկացուն հռչակեց Տիեզերական եկեղեցու վարդապետ: Յաւելենք, որ 2000 տարուայ պատմութեան մէջ Գրիգոր Նարեկացին 36-րդն է, ով արժանացաւ բարձրագոյն այդ կոչմանը: Սա հպարտանալու առիթ է համայն հայութեան համար եւ եւս մէկ անգամ փաստում է այն, որ Նարեկացին միշտ արդիական է, նրա ժառանգութիւնը՝ անսպառ:

Գ. Նարեկացին հայ եւ համաշխարհային գրականութեան մէջ հռչակուել է «Մատեան ողբերգութեան» պոեմով, որը թարգմանուել է աշխարհի բազում լեզուներով: Պոեմը դարեր շարունակ կոչուել է նաեւ «Նարեկ» (ձեռագրերում յայտնի են եղել տարբեր վերնագրեր՝ «Նարեկ աղօթից», «Գիրք աղօթից», «Աղօթամատեան», «Աղօթամատոյց» եւ այլն), եւ այդ գրքին վերագրուել է հոգեկան, մարմնական ցաւեր բուժելու մեծ կարողութիւն: Նարեկացին իր «Մատեան ողբերգութեան» պոեմով մարդասիրութիւն, գթառատութիւն, ազնւութիւն, անաղարտութիւն է քարոզում մարդկանց, կոչում բոլորին լինել բարի, արդար, սիրել եւ օգնել միմեանց, ձգտել կատարելութեան: Վ. Նալպանտեանը առանց վերապահութեան նշում է, որ «Մատեան ողբերգութեան» ձեռակերտը ոչ միայն հայ ազգային քերթողական հանճարի ամենամեծ արգասիքն է, այլեւ առհասարակ իր ժամանակի համաշխարհային գրականութեան ամենափայլուն ու ինքնատիպ յուշարձաններից մէկը, որոնց ծնունդը, ինչպէս յայտնի է, այնքան էլ յաճախագէտ չէ աշխարհի ժողովուրդների գրականութիւնների պատմութեան մէջ¹: Տեղին է յիշատակել նաեւ այն, որ «Մատեան ողբերգութեան» պոեմը պատկանել է ամենաշատ կարդացուող գրքերի թուին, պաշտուել է անգամ Սբ. Գրքին հաւասար եւ նոյնիսկ շատ անգամ էլ նախապատուելի է համարուել եկեղեցական շատ գրուածքներից:

Լեզուաբանական առանձնայատկութիւնների տեսանկիւնից դիտարկելով Նարեկացու մատեանը՝ սոյն աշխատանքում ներկայացնում ենք գրաբարի՝ գրքում վկայուած արտայայտչամիջոցները եւ երեւան հանում Նարեկացու լեզուաշինական մեծ կարողութիւններն ու հմտութիւնները:

¹ Տե՛ս Նալպանտեան Վ., Գրիգոր Նարեկացի, Եր., 1990, էջ 84:

Վ. Նալպանտեանը գրում է. «Նարեկայ վանականի այդ զարմանահրաշ ստեղծագործութիւնը հայ պոեզիայի բանաստեղծական ձեւերի ու արտայայտչական միջոցների մի անսպառ շտեմարան է, մի զարմանալի յորդաբուխ աղբիւր, որից դարեր շարունակ առատօրէն օգտուել են մեր ազգային քերթութեան վարպետների բազում սերունդներ, եւ որը այսօր էլ, իրօք, կարող է շատ բանով ուսանելի լինել»²:

Յայտնի է, որ լեզուի արտայայտչական միջոցներից են ճարտասանական դարձոյթները, կրկնութիւնը՝ իր տարբեր տեսակներով, աստիճանաւորումը, շրջադասութիւնը, ընդհատումը, զեղչումը, հակադրութիւնը եւ այլն:

Մատեանը հարուստ է ճարտասանական դարձոյթներով, որոնք են ճարտասանական հարցը, ճարտասանական բացականչութիւնը, ճարտասանական դիմումը: Սրանցից առաջինը զգացմունքներ, յոյզեր դրսևորելու միջոց է, երկրորդը ոճական-շարահիւսական դարձոյթ է, որի դէպքում խօսքին հաղորդում է արտայայտչականութիւն, իսկ ճարտասանական դիմումը հեղինակի կամ որեւէ մէկ այլ անհատի յոյզերի, ապրումների արտայայտման լաւագոյն միջոց է, երբ խօսողը խօսքն ուղղում է ոչ միայն ներկաներին, խօսակցին, այլեւ հռետորական եւ փիլիսոփայական մղումներով դիմում է բացակայ մարդկանց, բնութեանը, նրա առանձին երեւոյթներին ու առարկաներին, դրանով իսկ առաւել եւս խօսքը դարձնում յուզիչ ու ներգործուն³: Բերենք բնագրային օրինակներ՝

Եւ արդ, որո՞ց խնդրոց արժանատի վարկանելով զիս՝ մաւրչիւն աղերսել.

Արքայութեանն, յորմէ վրիպեցայ,

Թէ փառնցդ վայելչութեան, յորմէ զրկեցայ,

Թէ կեննցդ անմահականաց, յորմէ հեռքեցայ,

Թէ ընդ հրեշտակսն պարսկցութեանն, յորմէ տրոհեցայ... (ԲԱՆ ԻԴ, ա)

Մեղսնյ մեծիդ բարեդարութեան, անարգս մեղայ,

Մեղսնյ ծագմանդ ճառագայթից, խաւարս մեղայ,

Մեղսնյ շնորհացդ անբաւ երախտեաց, արդարեւ մեղայ,

Մեղսնյ սիրոյդ վերնում գթութեան, յայտնապէս մեղայ... (ԲԱՆ ԻԷ, գ)

Այս օրինակներում նկատելի է ե՛ւ ճարտասանական դարձոյթների, ե՛ւ կրկնութիւնների միաժամանակեայ կիրառում, ինչը հաստատում է այն, որ Նարեկացու ոճին բնորոշ է երկու եւ աւելի ոճական հնարանների համաժամանակեայ գործածութիւնը: Աւելի յաճախ բանաստեղծը ստեղծում է հռետորական հարցումների հարուստ ու բազմաշերտ գունեղ կուտակումներ, որոնք զարմանք են պատճառում իրենց արտայայտչական ներքին վիթխարի զօրութեամբ, վարակիչ յուզականութեամբ: Ճարտասանական դարձոյթների օժանդակութեամբ Նարեկացու կատարած մի շարք հարցադրումներ միտուած են հասնելու եւ ձուլուելու կատարելիութեանը, աստուածային էութեանը: Ըստ էութեան, դա անհնարին է. Աստուած կատարեալ է, մարդը՝ անկատար: Աստծուն հասնելու գեր-զգայական ճանապարհը միշտ է հետաքրքել Նարեկացուն եւ ճարտասանական դարձոյթները այս դէպքում խթան են այդ ամենի բացայայտմանը: Ճարտասանական դարձոյթների օրինակներ առկայ են նաեւ Բան (Բ), Բան (Դ), Բան (Ը), Բան (ԻԱ), Բան (ԻԵ), Բան (ԻԸ), Բան (ԻԹ), Բան (ԽԵ), Բան (ԽԸ) եւ այլ գլուխներում:

Պոեմում կան կրկնութիւններ, որոնք նպաստում են խօսքի արտայայտչականութեանը: Խօսքի տարբեր դրսևորումներում (գործառական տարբեր ոճերում)

² Նոյն տեղում, էջ 265:

³ Տե՛ս Եզնկեան Լ., Հայոց լեզուի ոճագիտութիւն, Եր., 2006, էջ 362:

ոճական որոշակի նպատակներով, որպէս կանոն, կրկնում են նախադասութեան ամենատարբեր միաւորները, խօսքի մասերը, որը նախ իւրապատուկ յանգաւորում է ստեղծում, բխում է տաղաչափական կառուցուածքից, ապա բովանդակային խորութիւն է ստանում: Այսպէս՝

Ահա ողորմեա ինձ, գթած, աղաչեմ զքեզ,
Ողորմեա ինձ, հզար, կրկին ողորմեա.
Մի փոխարկեր երկունս ցաւոց ընդ չարեաց իմոց, բարիդ ամենեւին,
Մի բառնար ի վրասնգեղոյս զառ ի քէն պարգեւեալդ շնորհ,
Մի կապրեր զփշումն ամէնարհնեալդ Հոգւոյ... (ԲԱՆ ՀԸ, գ)

Եթէ զինուոր րեսանեմ՝ մահու ակն ունիմ,
Եթէ պարգանաւոր՝ խարութեան,
Եթէ մարենագէտ՝ մուրհակի կորստեան,
Եթէ արհնաւոր՝ անիծից... (ԲԱՆ ԻԳ, գ)

Տեղին է յիշատակել Հր. Միրզոյեանի կատարած քննութիւնը. պարզում է, որ Մատեանի 95 գլուխներից 59-ը սկսում է շաղկապով կամ շաղկապական բառերով, 2-ը՝ **ընդ** նախդիրով, դրանցից յատկապէս գերակշիռ է «Եւ արդ» շաղկապը (31), իսկ առանց շաղկապի սկսուող 30 գլուխներից 25-ը սկսում է «Տէր» (7), «Աստուած» (5), «Աւհնեալ» (2), «Արեալ» (2), «Բարձրեալ» (2)... բառերով⁴: Անշուշտ, սա եւս հետաքրքրական է եւ նիւթի հետ առնչուող: Այս դիտարկումն ապացուցում է, որ պոեմը կուռ ամբողջութիւն է, ոչ թէ աղօթամատեան, որի առանձին մասերը միւսների հետ կապուած են տրամաբանական կապերով, հիմունքներով: Բացի այդ՝ հեղինակն ակնյայտ մեղեդայնութիւն, երաժշտականութիւն է հաղորդել իր գրած տեքստին: Կրկնութեան օրինակներ կան նաեւ Բան (է), Բան (ՄԴ), Բան (Ձէ), Բան (ՀԹ) եւ այլ գլուխներում:

Ոճական արտայայտչամիջոցներից պոեմը հարուստ է նաեւ աստիճանաւորման շատ օրինակներով: Աստիճանաւորումը յարիմաստ կամ համանիշ բառերի, լեզուական տարբեր միաւորների շարադասութիւնն է, որը բխում է հեղինակի ուժեղացող՝ սաստկացող կամ նուազող իմաստային, բովանդակային նպատակադրումից: Ըստ այդմ էլ լինում է երկու տեսակ՝ բարձրացող (ուժեղացող) եւ իջնող (թուլացող): Յաւելենք, որ այն կիրառում է գեղարուեստական, հրապարակախօսական, յաճախ նաեւ առօրեայ-խօսակցական խօսքում: Բերենք համապատասխան օրինակներ:

Բարձրացող (ուժեղացող)՝
Այլ յայս անսրուերագիր վստահութիւն ապաստան՝
Կամ կործանեալս կանգուն,
Թշուառացեալս՝ յաղթող,
Վրիպեալս՝ ի դարձն կենդանական,
Ամենաթշուառ չարագործս՝ ի յոյսն,
Մահու մարնեցեալս՝ ի կեանսն... (ԲԱՆ ԺԱ, ե)

Իջնող (թուլացող)՝
Քանզի իմ ոք հասեալ յառաւապ՝
Եւ ի ծագման լուսոյն խիթայ մթանալ,
Եւ կամ ընթերակաց կենաց՝ մահանալ,

⁴ Տե՛ս **Միրզոյեան Հ.**, Նարեկացու մատեանի ներքին կառուցուածքի հիմնախնդիրը, Բանբեր Երեւանի համալսարանի Հայագիտութիւն, 2016 (3), էջ 39:

Կամ ազատություն՝ եւ պարտաւորիլ,
 Կամ շնորհաց՝ եւ դատապարտիլ,
 Կամ փրկութեան՝ եւ մարնիլ... (ԲԱՆ ԺԷ, ք)

Աստիճանաւորման օրինակներ տեսնում ենք նաեւ Բան (Ի), Բան (ԻԴ), Բան (ԻԷ), Բան (ԼԲ), Բան (ԼԳ), Բան (Խ), Բան (Մ), Բան (ՀԹ), Բան (ԿԷ) եւ այլ գլուխներում:

«Մատեան»-ում ոճական արտայայտչամիջոցներից վկայուած է նաեւ շրջադասութիւնը (ինվերսիա): Դա նախադասութեան կամ բառակապակցութեան անդամների ոչ սովորական (ոչ կանոնական) շարակարգումն է, շրջուն շարադասութիւնը, որը բնորոշ է յատկապէս չափածոյ խօսքին⁵: Աւելացնենք, որ շրջադասութիւնը դրսեւորուած է երեք եղանակով՝ հակադասութեամբ, շարախախտումով եւ հերթաշրջումով: Այսպէս՝

Հանապազ եռամ եւ ոչ երբէք մարզիմ,
 Միշտ խառնիմ զուգիլ եւ ոչ եւս միանամ,-
 Ահա զուր արծաթագործդ, երկնաւոր իմ ճարտարապետ,
 Ի սևոտիս վատրակեալ առ իս աշխատիս... (ԲԱՆ ԿԹ, ա)

Եւ մի իբր յանկարծադէպ հիմից ատպարակ՝
 Գիշեր մահուն ինձ պատահեսցի:
Մի քսալ քաւթոյն յանկարդաստ պահուն զարմարս հարեալ՝ **ցամաքեցուցէ**,
 Եւ մի լուսնական դիպուածք, հասեալ զաղբնեալք, վնասեսցեն: (ԲԱՆ ԶԲ, գ)

Շրջադասութեան օրինակներ տեսնում ենք նաեւ Բան (Գ), Բան (Զ), Բան (Ղ), Բան (Կ), Բան (ԺԲ), Բան (ԻԹ), Բան (ԿԵ), Բան (ԼԳ), Բան (ՂԳ), Բան (ԽԱ), Բան (ՄԼ), Բան (ԼԷ), Բան (ԺԶ), Բան (ԿԶ) եւ այլ գլուխներում:

Խօսքի ընդհատումը եւ զեղչումը Նարեկացին եւս առատօրէն կիրառում է պոեմում: Ընդհատումը խօսքային-արտասանական շղթային (յաջորդականութեանը) յանկարծակի դադար տալն է, որով նախադասութեան կաղապարը անաւարտ է մնում, սակայն արտասանուածքն ուղեկցւում է յուզականութեամբ կամ խօսողի ակնյայտ երկմտութեամբ: «Զեղչումը նախադասութեան՝ բառակապակցութեան հեշտ վերականգնելի եւ մտքով հասկացուող անդամի (բաղադրիչ տարրի, մասի) բացթողումն է. խօսքին բերում է սեղմութիւն, նրան տալիս է յոյզ, ներգործուն ոյժ եւն»⁶: Բերենք օրինակներ՝

Անսխալ հոգում եւ անշաղախ մարմնով
 Զապալինեալս ի քեզ հանդերձեա
Ի շնչմանէ հողմոց, ի զարկմանէ բռնութեանց,
Ի բախմանէ փոթորկաց, ի յոստմանէ մրրկաց,
Ի յարձակմանէ գազանաց:
Ի կափման աչացս հայեցուած սրտիս մի ստուերացի... (ԲԱՆ ՂԱ, դ)

Ընդհատման եւ զեղչման օրինակներ առկայ են նաեւ Բան (ՂԲ), Բան (ՂԳ), Բան (ՀԵ), Բան (ԼԴ) եւ այլ գլուխներում:

Գրքում մեծ տեղ են գրաւում հակադրութիւնները: Այն ոճաբանական հնար է, որն իրենից ներկայացնում է հակիմաստ բառերի, մտքերի, պատկերների հակադրում: Օրինակ՝

⁵ Պետրոսեան Հ., Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 509:

⁶ Նոյն տեղում, էջ 506:

Մի ընդհարկանիր խաղութեամբ մեծոք ընդ փոքրուս,
 Լոյսդ՝ ընդ ստուերականիս,
 Բնութեամբ բարիդ՝ ընդ ի բնէ չարիս,
 Ողկոյզդ արհնութեան՝ ընդ պրոյոյս անիծից,
 Քաղցրութիւնդ իսկապէս՝ ընդ համայն դառնութեանս... (ԲԱՆ ԺԷ, ք)

Եւ ես՝ խաւար եւ յիմար,
 Դու՝ իսկութեամբ բարի, գովելի,
 Եւ ես՝ համայնիւն չար, ապիկար,
 Դու՝ Տէր ստորիցս եւ երկնից,
 Եւ ես՝ անիշխան շնչոյս եւ հոգւոյս,
 Դու՝ բարձրեալ, ի կարեաց զարեալ... (ԲԱՆ ԶԳ, ք)

Պէտք է նշենք, որ հեղինակի համոզմամբ՝ հակադրութիւնը յարաբերական է. մարդկայինը կարող է դառնալ աստուածային եւ նաեւ՝ հակառակը: Անտարակոյս, սա յանգում է միաթիկների տեսութեանը, խորհրդապաշտութեանը: Հակադրութեան օրինակներ տեսնում ենք նաեւ Բան (Կ), Բան (ՁԲ), Բան (ՀԱ) եւ այլ գլուխներում:

Գրիգոր Նարեկացին պոեմում ստեղծել է բազմաթիւ համեմատական պատկերներ: Նրա բանաստեղծական արուեստի կարեւոր իւրայատկութիւններից մէկը պիտի տեսնել, անշուշտ, հէնց բանաստեղծական պատկերների, եթէ կարելի է այսպէս բնութագրել, «նարեկացիական» զարմանալի ու ինքնատեսակ «թանձրացականութեան», «առարկայականութեան» մէջ, որի շնորհիւ հեղինակի խօսքը, եթէ անգամ այն վերաբերում է ամենավերացական գաղափարներին, ձեռք է բերում ինքնօրինակ տեսանելի, շօշափելի կոնկրետութիւն, ընդգծուած արտայայտչականութիւն եւ ներազդելու զօրութիւն: Նարեկացին այս դէպքում կտաւներ ստեղծելու մեծ վարպետ է:

Աստուածաշնչեան պատկերներ՝ մարգարէութիւններ եւ հինկտակարանային աւանդութիւններ.

Այլ դու, Աստուած,
 Աստուածդ հոգւոց եւ ամենայն մարմնոց՝
 Ըսր դաւանելոյ աստուածաշնորհին,
 Երկայնամիտ եւ բազումնորմ՝
 Ըսր սրբոյն Յովնանու ձայնին,
 Շնորհեա կարարել ի քոյդ հաճութիւն, արհնեալդ կամաց,
 Զսկզբնատրեալ մարեան մաղթանաց այսր ողբերգութեան:
 Եւ ընդ լալով սերմանել բանիս,
 Ի նախընթաց չորս աստիճանաց ալթեանացս պապրաստութեան,
 Ի կարարածն ժամանելոյ հաւաքման հնձոցն... (ԲԱՆ Բ, ք)

Մի իբրեւ զհամբարձումն ձեռաց ամբարշտեալն Յակոբու,-
 Ըսր բողոքելոյն Եսայեայ,-
 Եւ զանիրաւութիւնն Բաբելոնի
 Տաղտկալի քեզ երեւեցի,
 Զոր առակ եթանասներորդի երկրորդի սաղմոսին ազդէ,
 Այլ իբր զբուրեալ խունկն հաճոյական՝ ի խորանին Սելովայ,
 Զոր Դաւիթն կանգնեալ նորոգեաց
 Տապանակին հանգստեան, ի գերութենէն դարձելոյ... (ԲԱՆ Ա, դ)

Կենդանական պատկերներ՝ հնագոյն եւ Քրիստոնէական խորհրդապաշտու-

թեամբ.

Աղու աղաւնիս միշտ յիմարութեամբ, այլ ոչ հաւնարարութեամբ,
Ի կորեանց առիծուց անձնական աւա եղեռնային,
Կերպս ձուոց քարքից՝ լցեալ ժանարութեամբ,
Պարկերս վերջին հարուածոցն Երուսաղեմի,
Ըստ բանին տէրունի եւ տեսնողացն ճայնի: (ԲԱՆ Բ, ա)

Պատկերների օրինակներ տեսնում ենք նաեւ Բան (Զ), Բան (ԻԵ), Բան (ԼԼ), Բան (ԸԹ), Բան (ԾԳ), Բան (ԿԹ) եւ այլ գլուխներում:

Այսպիսով, քննութեան նիւթ դարձնելով Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» պոեմի լեզուի արտայայտչամիջոցները՝ եւս մէկ անգամ համոզուեցինք, որ ոճը պայմանաւորուած է բովանդակութեամբ: Արտայայտչամիջոցները հաղորդում են յուզականութիւն, վառ գոյներ, երանգներ եւ տալիս ստեղծագործութեանը: Նարեկացին գիտակցել է սեփական գրքի իրական գինը, նրա բուն իսկ էութիւնը, եւ պատահական չէ, որ գրել է. «Ու թէեւ որպէս մի մահկանացու պիտի վախճանուեմ, բայց այս մատեանի յարակալութեամբ կը մնամ անմահ»⁷:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Տէ՛ր, մինչ կը ցաթի արշալոյսն Ամանորի,
Օգնէ ինծի սխալներս սրբագրելու:
Թող վեր մնամ չնչին բաներէ
Եւ շնորհէ՛ ինծի բարեկամութեան պարգեւած երջանկութիւնը,
Հեռացո՛ւր ինծմէ եսասիրութիւնն ու ատելութիւնը,
Եւ թող իմաստուն ըլլամ ընտրելու ճիշդը:
Բարի Ամանոր, թող երբեք
Արցունք չպատճառին ոչ ոգի:
Եւ երբ այս տարին իր կարգին աւարտի,
Թող մարդիկ ըսեն. «Թէ ես եղայ իրա՛ւ բարեկամ,
Ապրեցայ հոս, սիրեցի եւ գործեցի
Զայն վերածելով իրա՛ւ Բարի Տարիի»:

Կրակը սկսած է մարիլ եւ Հին Տարին կ'անցնի: Թող մեռած անցեալը թաղէ իր մեռելները: Նոր Տարին արդէն իւրացուցած է ժամանակին ժամացոյցը: Ամէն մարդ կ'ողջունէ պարտականութիւններն կարելիութիւնները գալիք 12 ամիսներուն, սակայն ես ոչ մէկ նորութիւն կը տեսնեմ, որովհետեւ ան արդէն եզերուած է ժառանգուած ցաւերով եւ չլուծուած հարցերով:

Նոր Տարուան նպատակը նոր տարի մը ունենալ չէ միայն, այլ աւելի՝ մենք ունենանք նոր այտեր, նոր աչքեր, նոր ականջներ, նոր ողնայար եւ աւելի՝ նոր հոգի:

⁷ Մնացականեան Եվ., Հայ գրականութիւն հարցեր եւ պատասխաններ, Եր. , 2011, էջ 44: